

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження А.О. Немцевої «Теоретико-правовий аналіз відповідальності без вини у цивільному праві України», представлене на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Тема дисертації А.О. Немцевої має важливе наукове значення, оскільки присвячена актуальній та недостатньо розробленій проблематиці. Зокрема, в роботі обгрунтовано, що у сучасній доктрині цивільного права не існує чітко визначеного, кваліфікованого поняття цивільно-правової відповідальності без вини. У той же час, зазначене поняття має служити базисом для законодавчого регулювання питань природи та сутності цивільно-правової відповідальності без вини; визначати основи систематизації деліктних зобов'язань та спеціальних деліктів, з якими пов'язують виникнення такого виду відповідальності; обумовлювати зміст та характер засобів впливу на суб'єкта цивільно-правової відповідальності, яким було завдано шкоду іншій особі без вини; оцінки ефективності та адекватності таких засобів з точки зору забезпечення стабільності цивільних правовідносин та правового статусу їх суб'єктів, зокрема, з позицій додержання принципів справедливості та пропорційності.

За предметом дослідження відповідає спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Аналіз роботи дає підстави стверджувати, що мета, яку поставив перед собою дисертант, загалом досягнута.

Оцінка обгрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірності та новизни.

Не дивлячись на те, що тема дисертаційного дослідження не є новою у цивільному праві, але завдяки отриманим автором результатам можна визнати, що висновки є новими, достовірними і достатньо обґрунтованими. Так, дисертантка зробила акцент саме на теорії деліктної відповідальності і такий підхід дозволив їй сформулювати нові завдання та обґрунтувати оригінальні висновки, яким притаманні ознаки наукової новизни, що відповідають рівню дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Дисертація Немцевої А. О. містить наукові положення, які мають теоретичне значення і практичну спрямованість. Науковою новизною відзначається, передусім, саме дисертаційне дослідження, оскільки воно в Україні викладене в такому ракурсі вперше.

Про обґрунтованість наукового дослідження свідчать належно сформульована мета і відповідні їй наукові завдання, добре складений план та послідовність викладення матеріалу дозволили розкрити тему і логічно побудувати основний зміст роботи. Об'єкт і предмет дисертаційного дослідження визначені правильно і відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України. Методологічна основа дослідження дозволяє стверджувати, що охоплені матеріали в повній мірі сприяли дисертантці у вирішенні наукових задач та досягненні поставленої мети.

Зокрема, структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження і це визначило логіку структурування змісту розділів дисертації, в яких відображено: загальну характеристику теорії відповідальності без вини у цивільному праві, зокрема поняття, зміст та науково-методологічну основу теорії відповідальності без вини у цивільному праві та її генезу, розкрити сутність відповідальності без вини, здійснити її класифікацію, визначити підстави звільнення від відповідальності без вини та встановити особливості цивільно-правової відповідальності без вини в окремих складних правових випадках.

Дисертаційне дослідження привертає увагу аналізом великої кількості монографічної літератури, нормативно-правових джерел, зокрема, постанов Кабінету Міністрів України, постанов Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, рекомендацій Президії Вищого господарського суду, наказів Міністерства транспорту України, судової практики Верховного Суду України тощо. Дисертантка не просто цитує джерела, а проводить їх конструктивно-критичний аналіз перед тим, як висловлювати свої гіпотези щодо їх удосконалення або у порівнянні з прозиціями інших вчених. Дане положення підтверджує правильність її висновків та високий ступінь обґрунтування. Так, здобувачкою використано 329 джерел, що підтверджує й глибину дослідження.

А.О. Немцева дослідила генезу теорії цивільно-правової відповідальності без вини, зокрема її витоки із римського права, де було започатковано диференціацію деліктної відповідальності за ознаками звичайних деліктів та особливих випадків – квазіделіктів (стор.26-27 дисерт.)

На основі комплексного аналізу наукових концепцій щодо обґрунтування теорії відповідальності без вини, дисертанткою запропоновано власну класифікацію таких концепцій, а саме: теорії функціонального обґрунтування цивільно-правової відповідальності без вини; теорії щодо розуміння вини у складі цивільно-правової відповідальності без вини; теорії причинного зв'язку; теорії об'єктивних умов цивільно-правової відповідальності без вини (стор. 38-39 дисерт.)

Уваги заслуговує і спроба А.О. Немцевої довести тезу про те, що цивільно-правова відповідальність без вини має характер цивільно-правового примусу, який полягає не в покаранні та вихованні правопорушника, а в охороні прав всіх суб'єктів цивільних правовідносин та компенсації завданої шкоди на засадах справедливості, об'єктивності, адекватності та розумності (стор.62 дисерт.)

У підрозділі 2.2. (стор. 78,102-103 дисерт.) дисертанткою правильно вказано на особливості розгляду справ, що стосуються деліктної відповідальності без вини: справи, що стосуються позадоговірних деліктних зобов'язань розглядаються за правилами цивільного судочинства, спори про відповідальність без вини, що виникають з договірних відносин між суб'єктами господарювання, – за правилами господарського судочинства.

В роботі докладно проаналізовано судову практику щодо відшкодування шкоди в рамках договірних відносин (на прикладі залізничних перевезень) і показано, що доведення факту заподіяння шкоди (втрати вантажу) здійснюється в порядку та відповідно до правил, встановлених власне для таких суб'єктів господарювання, тобто йдеться про спеціальний процедурний порядок доказування, що забезпечує належність доказів.

Значну увагу у дослідженні А.О. Немцева приділила особливостям цивільно-правової відповідальності без вини в окремих випадках (стор.105, 131,137,144 диерт.) а саме: відповідальності незалежно від вини за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки; відповідальності держави за шкоду, заподіяну її органами; відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг); відповідальності без вини, що впливає з інших спеціальних деліктів (стор. 92 дисерт.)

А.О. Немцева довела, що правовий режим джерел підвищеної небезпеки має публічно-правову природу. Діяльність, пов'язана з поведженням (утриманням, експлуатацією) об'єкта підвищеної небезпеки, ґрунтується на засадах ризику, що є її кваліфікуючою ознакою.

Обстоює позицію, що термін «діяльність» в значенні джерела підвищеної небезпеки не є достатньо вдалим, на заміну пропонує поняття «поводження з об'єктом підвищеної небезпеки», що змістовно є більш широким визначенням і містить ознаки не лише змісту дії в значенні діяльності, але й контролю як її складової, що власне виступає

кваліфікаційною ознакою правомочностей зобов'язаного суб'єкта поведінки з джерелом підвищеної небезпеки (стор. 11-12 автореф.).

Як наслідок, дисертант робить висновок, що розвиток інституту обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності суб'єктів, чия діяльність пов'язана з поведінкою з об'єктами підвищеної небезпеки, значно зменшить фінансові ризики та виключить випадки невідшкодування збитків відповідальною особою внаслідок її неплатоспроможності. Аргументує позицію про слушність встановлення на законодавчому рівні підходів щодо визначення моральної шкоди споживача, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), що має визначатися за критеріями втрат немайнового характеру, яких споживач зазнав унаслідок: а) споживання (використання або користування) дефектної продукції; б) надання недостовірної або недостатньої інформації про таку продукцію, її виробника (виготовлювача, виконавця); в) незаконних дій (бездіяльності) продавця, виготовлювача, виконавця, що перешкождали споживачу в захисті його прав.

А. О. Немцева обгрунтувала, що відповідальність зобов'язаних осіб за шкоду, заподіяну особами, які не досягли повноліття, перебуває у прямій залежності від обсягу деліктоздатності заподіювача шкоди як на момент її заподіяння, так і по факту виконання деліктного зобов'язання.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях.

Основні положення й висновки, сформульовані в дисертації Немцевої А. О., відображені у шістнадцятьох наукових публікаціях, серед яких шість статей – у наукових фахових виданнях України, одна – у зарубіжному фаховому виданні, а також у тезах девяти наукових доповідей та повідомлень на науково-практичних конференціях, що перевищує встановлені вимоги.

Зміст автореферату повною мірою відображає структуру, хід дослідження, основні положення і висновки дисертації. Автореферат не містить положень, які не ввійшли до основного змісту дисертації.

Аналіз дискусійних положень дисертації та основні зауваження.

Разом з тим, позитивно оцінюючи проведену наукову працю, необхідно зазначити, що дисертаційне дослідження містить положення, оцінки, висновки, пропозиції і рекомендації, які відображають спірні теоретичні позиції або суб'єктивне сприйняття їх автором, що спонукає до дискусії, а саме:

1. Авторка в дефініції “цивільно-правова відповідальність без вини” (висновок 1, що винесений на захист стор. 7 дисерт.) вивела формулу взаємозв'язку між різними термінами і взяла за основу “випадкову шкоду” відповідальної особи, вказавши, що вона “ґрунтується на принципі об'єктивного ризику”. Але ж в такому разі потребують розкриття терміни “відповідальна особа”, “деліктне зобов'язання”, “випадкова шкода”, “об'єктивний ризик”. На нашу думку, в наведеній авторкою формулі мова повинна йти про неумисну і непередбачувану шкоду деліктнозобов'язаної особи, яка була заподіяна потерпілому і має визначатися за згодою між цими особами або судом. Тобто в суді мають визначатися факт завдання шкоди потерпілому без очевидної вини деліктнозобов'язаної особи, відсутність умислу на завдання такої шкоди, оскільки ми мусимо відмежувати очевидне правопорушення і приховане, яким є зловживання правом тощо. Коли ж у визначенні наведено поняття “відповідальна особа”, то такий статус може асоціюватися з певною посадою, його визначенням потерпілою особою чи судом тощо. Отже, потребується додаткова кваліфікація і зв'язок між різними термінами в понятійному апараті і наведеній здобувачкою формулі тощо. Тому запропонована дефініція вимагає додаткових роз'яснень.

Якщо ж говорити про такий фактор як шкода без очевидної вини, то слід встановлювати й менший розмір відповідальності особи, яка не могла

передбачити можливість завдання шкоди або шкоди в занадто великих розмірах тощо. Наприклад, аварія на Чорнобильській електростанції не могла бути прогнозована через те, що великий запас її міцності, багаторівневі ступіні захисту мали гарантувати її безпеку. Але ж аварія все ж таки мала місце і за завдану нею шкоду мала відповідати держава, хоча безперечно, що причини виникнення аварії можна пов'язувати з діяльністю конкретних працівників, однак відносини між державними підприємствами та їх працівниками потерпілих в даному випадку не стосуються. Потерпілим на той час були запропоновані способи компенсації завданої шкоди за рахунок держави і в абсолютної більшості не було альтернативи звернення до суду для визначення більшого розміру відшкодування. Тобто держава мала відповісти за дії власних працівників і розмір завданої шкоди визначався саме державою за припущенням того, що громадяни погодяться на такий розмір. Однак, в інших випадках розмір шкоди має визначатися на конкурентних засадах — між заявленим потерпілим розміром і тим розміром, на який погодиться деліктнозобов'язана особа.

Коли ж критерієм визначається об'єктивний ризик, то він не може однозначно застосовуватися через те, що він властивий й для всіх інших випадків завдання шкоди. Наприклад, в договорі купівлі-продажу існує ризик придбання неякісного товару як внаслідок некваліфікованих або зловмисних дій продавця, так і через помилку покупця тощо, але ж на момент здійснення такого договору ризик є об'єктивним тощо.

Тому під час захисту доцільно заслухати позицію дисертантки щодо уточнення наведеного нею висновку з урахуванням висловлених зауважень.

2. У висновку 2, що винесений на захист (стор. 7 дисерт.), пропонується виділити “теорію щодо розуміння вини у складі цивільно-правової відповідальності без вини”, з чим важко погодитися. Якщо слово “теорія” можна пов'язувати з наукою, то словосполучення “теорія щодо розуміння” до такої категорії важко віднести. Отже, необхідно здобувачці переформатувати власну позицію і висловитися на предмет застосування

зробленого висновку. Зокрема, що цей висновок — це не напрямок нових наукових досліджень, а його планується впроваджувати в життя шляхом підвищення спеціальних знань населення, власників джерел підвищеної небезпеки тощо.

3. Фрагмент із Висновку 3, що винесений на захист, “деліктів, які ґрунтуються на відповідальності без вини,” доводить необхідність дисертантці під час захисту більш докладно розкрити, як вона саме розуміє зміст поняття “делікт”, оскільки запропоноване нею відповідне уточнення не зовсім коректне після використання у Висновку першому новизни поняття “деліктне зобов'язання” без будь-якої його конкретизації. Здобувачці необхідно також конкретно висловити власну позицію щодо співвідношення понять “деліктне зобов'язання” та “деліктна відповідальність”.

4. У результаті спільного порівняння Висновків 2 та 3 новизни, що винесені на захист, можна зробити висновок про те, що третій висновок щодо наведеної дисертанткою кваліфікації деліктів не породжує необхідності створення відповідної теорії деліктів у другому висновку, а це не узгоджується з логікою виявлення розмежувань між деліктами. Тому виникає сумнів у необхідності виділення дисертанткою загальних (генеральних) деліктів та спеціальних деліктів, аналізу системи спеціальних деліктів, коли для цієї інформації не знайдено і не вказано місця у теоретичній базі, запропонованій здобувачкою.

5. Важко погодитися з авторкою в контексті включення до розділу 1, який має назву «Загальна характеристика теорії відповідальності без вини у цивільному праві», підрозділу 1.3. з назвою «Правова сутність цивільно-правової відповідальності без вини» (стор.39 дисерт.). Тому змістовно не можна також погодитися з дисертанкою і в тому, що правова сутність цивільно-правової відповідальності без вини є характеристикою теорії. Дійсно, цей елемент можна сприймати як основоположний для виведення ядра теорії, але тоді й в назві підрозділу має акцентуватися увага на

теоретичній сутності цивільно-правової відповідальності без вини чи у подібному контексті, наприклад, “Делікт як першооснова теорії цивільно-правової відповідальності без вини” тощо.

6. Концептуально важко погодитися з Немцевою А.О., яка у розділі “Висновки” зазначає: “...подано нове вирішення наукової задачі, що виявляється у комплексному *дослідженні* теоретичних основ цивільно-правової відповідальності без вини у цивільному праві України, механізмів правового регулювання деліктних зобов'язань, що опосередковують даний вид відповідальності”. Якщо скоротити речення і умовно забрати зайве, то вийде: “подано нове вирішення наукової задачі, що виявляється у комплексному *дослідженні*...”. Тут можна констатувати, що замість виділення квінтесенції проведеної роботи *говориться про сам процес дослідження*, з чим однозначно не можна погодитися, оскільки у роботі має місце велика кількість ґрунтовних висновків та інших позитивних аспектів. Тому таке речення є редакційно некоректним, оскільки здобувачка приклала багато зусиль для конкретизації деліктних зобов'язань і запропонувала нові напрямки розвитку теорії деліктної відповідальності, але під час захисту їй необхідно сформулювати, яку наукову задачу нею було вирішено.

Отже, висловлені зауваження в цілому не заперечують концептуальні положення дисертаційного дослідження Немцевої А.О., вони у своїй більшості стосуються дискусійних проблем, не спростовують висновку щодо належного рівня рецензованого дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи та її наукову і практичну цінність.

Висновки можуть бути використані: - у *правотворчій сфері* – для формування рекомендацій щодо вдосконалення положень чинного законодавства з питань відшкодування особі шкоди, завданої без вини її заподіювача; - у *правозастосовній діяльності* – з метою надання рекомендацій для правильного застосування відповідних положень чинного законодавства, зокрема для подолання існуючих прогалин і колізій у

законодавстві;- у науково-дослідницькій роботі – для подальших досліджень теорії цивільно-правової відповідальності без вини, деліктних зобов’язань та інституту цивільно-правової відповідальності в цивільному праві України; - у навчальному процесі – при викладанні цивільно-правових дисциплін, підготовці підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій, зокрема, з дисципліни «Цивільне право України».

Дисертація А.О. Немцевої «Теоретико-правовий аналіз відповідальності без вини у цивільному праві України» є самостійною, закінченою роботою, характеризується єдністю змісту, містить достовірні наукові положення, обґрунтовані висновки, які мають теоретичне і практичне значення, відповідає вимогам пунктів 9 та 11 “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її автор- Немцова Аліна Олексіївна - заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент

**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри нотаріального та
виконавчого процесу і адвокатури
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
заслужений юрист України**

Фурса С. Я.